

Major-Zala Lajos-emlékülés

(Hévíz, 2006. október 6.)

Péntek Imre

Az emigráns tudat alakváltozásai Major-Zala Lajos költészetében

Talán megbocsátják nyugaton élt, élő, részben vagy egészen hazatelepült költő és író barátaim, hogy ilyen merész és direkt, mondhatni: provokatív címet választottam előadásomnak. Én, mint – egykori benti emigráns – próbáltam megérteni, és nyomon követni a kint alkotó pálya- és nemzedéktársaimat. Próbáltam hozzáférni kötetekhez – nem volt könnyű -, s valami képet alkotni műveikről. Néhány megszállotton kívül – Pomogáts Béla, Rónay László, Szakolczay Lajos nevét említhetném elsősorban -, jó ideig ez a jelenség, helyzet, létállapot nem túlzottan izgatta a hazai szakmai közvéleményt, mármint az, hogy létezik egy cenzúra mentesen alkotó irodalom: eufémisztikus megközelítésekben – nyugati, tengerentúli, nyugat-európai irodalom – egy sajátos atlantiszi vonulata a magyar irodalomnak, melynek egyik lényeges jegye az, hogy művelői emigránsok. Az Akadémiai Kiadó Magyar Értelmező Kéziszótára (1989) szerint: „emigrál: Politikai okok miatt hazáját elhagyva önkéntes száműzetésbe megy”. Ezt sem tartom valami pontos meghatározásnak, hiszen politikai okokból sokan kényszerből, életüket mentve *menekültek* hazájukból az önkény, a diktatúra megtorlása elől. Nos, ez az emigráns tudat volt az, amivel hosszú ideig nem tudtunk, mertünk (megtiltották) szembesülni: ezzel a sajátos „gyökértelen zászlónyél-állapottal”, amely mégis meglobogtatott egy ismeretlen világot. (A Czigány Lóránttól kölcsönzött metafora illetően értelmezése, átfogalmazása talán megbocsátható, és nem idegen az eredeti szándéktól.) A boldogult emlékű és általam rendkívül tisztelt Béli Miklós, a jókora késéssel, 1981-ben megjelent *Vándorének* szerkesztője és utószavának írója így fogalmaz: „A nyugaton élő magyar író nem-magyar nyelvű közegben alkot... gyakran dolgozik magányosságra kárhóztatva, elszigetelten.” Csak arról nem beszél, nem beszélhet – s nyilván, nem az ő hibájából -, hogy ez az irodalom itthon miért jórészt tiltott „dugárú”, nem olvasható a maga teljességében. Miért ez az első „legális” antológia ad hírt létezéséről.

(Előadásom megtartása után került a kezembe a Magyar Nemzet tavaly karácsonyi melléklete, benne Csokits János *Túl az Óperencián* című „vitairata”, mely a témát kissé új megvilágításba helyezi. Őt is irritálja a lényegyet eltakaró eufémizmus, a „nyugati magyar irodalom” kifejezése, amely több szempontból problematikus. Földrajzilag sem pontos, az északi és déli országok irodalmát például „nem fedi le”, de nem tartja elfogadhatónak az „emigráns irodalom” formulát sem. Véleménye szerint „kilóg a lóláb”, mert nem tisztázza a „miért” kérdését: miért távoztak az írók Kádár János paradicsomából. Tehát sem a „földrajzi fikció”, sem a politikai elkülönítés nem ad megfelelő megoldást. Érveléséből kitűnik: nem volt sem Európában, sem Amerikában hasonló „kánonképző” megkülönböztetés. Álláspontja szerint: „...minálunk a földrajzi segédeszköz igénybevételével folytatott irodalomtörténeti kódosításnak eredetileg politikai okai voltak, részben vannak még ma is, és a tisztázás munkájától húzódozó irodalomtörténészek már csak megszokásból, kényelemből is használják a „nyugati magyar irodalom” kádárista terminus technicusát. Ez a kétértelmű szóhasználat, melyet Orwell több mint fél évszázaddal ezelőtt megjósolt és pontosan leírt *Ezerkilencszáználcvannégy* című regényében.” Ebből az következik: az egyetemes magyar irodalom ilyenképpen nem tagolható. Ebben egyet is érthetünk a kiváló költővel. Az emigráns lét jellemzőit számba véve azonban olyan kritériumokhoz juthatunk, amelyek értelmezik az irodalmárok egy csoportjának bizonyos időszakhoz köthető alkotásait. Úgy vélem, erről nem szabad(na) lemondanunk. Még akkor sem, ha teljesen világos: az emigráns írók „már külföldre távozásuk előtt >az egységes magyar irodalom szerves részei voltak<”. S talán az elnevezésnél fontosabb, hogy a „szerves visszacsatolás, visszaépítés” folyamata – műveik hazai (re)integrációjának tudományos munkája - ne szakadjon meg, megfelelő szinten és következetesen folytatódjék.)

Az emigráns tudat – a kitaszítottság tudata. Annak a tudata, hogy nincs – szellemi – visszatérés oda, ahonnan elmenekültem/kilöktek. Fizikai esetleg, jobbik esetben van, szellemi nincs. A bűnlajstrom, amit a hazai cenzúra-gépezet és kiszolgálói összeállítottak, a névsor, amelyeknek nincs megbocsátás – hosszú évekig kitiltotta a hazai (irodalmi) nyilvánosságból az emigráció jelentős íróit-költőit.

Az elszigetelt létnek, kirekesztésnek megvoltak a belső, lelki, magatartásbeli (de)formációi, melyek idővel különböző

fázisokon mentek át. Az alább vázolt tipológiát ugyancsak Czirány Lóránt *Gyökértelen, mint a zászló nyele* című tanulmányából merítettem. Igaz, ő az 56-os nemzedékre vonatkoztatva alkotta meg, de én ennél általánosabbnak látom. De nézzük, miről is van szó. Az általa végzett kutatás szerint a meghatározónak tekintett „tudatkomponensek” a következők: „Mitikus kozmogónia: a menekülés emléke; identitáskrizis: a gyökértelenség, elidegenedés, kívülrekesztettség tudata; Büntudat; Törmeléken tudat: az értékrend felbomlása; Extraterritoriális tudat; Nostalgia; A nyelvi elbizonytalanosítás (és nyelvbe kapaszkodás – teszem én hozzá) tudata” azok az etapok, melyeken az alkotók – műveikből világosan kiszűrhetően –, mint valami pokoljárás, végighaladnak. Nos, ennek a tipológiának nyomait, változatait és változásait kísérlem meg nyomon követni Major-Zala Lajos költészetében.

Nem az első, második kötete az *Ötödik síp*. Ez a már vállalt, kiérleltebb versek gyűjteménye. Egyébként 1967-ben jelent meg. Mottójában olvasható:

„Semmi sem keserűbb és költőibb,
mint nyelv-idegenben költőnek maradni.
De ha ez sikerül: minden lehetséges...”

Magyarul írja mindezt, egy identitás-krízis után, amikor német nyelven kezdett publikálni, s a legjobb úton volt, hogy svájci német író váljék belőle. Ám nem tudott elszakadni a „Göcsej/ hangkutaiból” létébe sűrített anyagtól. Vállalja, hogy a „világ sok-sok nemzete” közegében akar költővé válni – magyar nyelven. A szerelem (és az erotika) mitikus erővel ruházta fel: megalkotva a technika-korszak ideálját, nőalakját, mellyel való egyesülés hozza a megváltást. (Ahogy írja: „közös áramkörünk életet teremt/ a magunk életén”. A Kassák és Juhász Ferenc hatását mutató, grandiózus lírai opusz, a *Fém-ritmus* költője jól érzi magát ebben az extraterritoriális állapotban, ebben lubickol, él, ujjong, önmegvalósul. Büszkén és kihívón írja: „szívünket/ a motorba rakjuk/ a gumi húsába izmainkat”(szívünket); a *fémfenevadak*ban pedig a „a fémoroszlánok.../ fémkigyók/ szelíd állatok”, „... te bádogketrecű szabadság/ a Fémember bőgeti az utakon/ fémfenevadait”. Két hosszabb versben is (*idő; modern ember imája*), szinte himnikus szavakkal ünnepli „ezt a csodálatos századot”, melyben „legyőzzük magunkban az úrt:/ a félelmet”. Tehát: otthonlét az úrban, valami kötöttségek nélküli, lebegő állapotban, civilizációs közegben. A *kősvatag* című poéma már kritikusabb hangot üt meg: „fel-felüvöltő fém-szörnyetegek/éjszakai parádéján / az ébrenlét vánkos –dalain/ ablakaink / rez / gése átvált szívünkre ahol acélsasok verik szárnyaikkal az /impulzusokat / tűhangokat okádnak elő begyükből / tűzfogaikkal széttépik körülöttünk a levegőt/ reszelékszemszerű hangyák/ síelnek torkunkon/ szomjúhozunk / a kősvatag csodái izzaszt/ ják létünket...” Ebben az alapvetően eufórikus analógiákkal, metonimiákkal zsúfolt szövegben bizonyos ponton megjelenik a kétely, a bizonytalanság. Cs. Szabó Lászlónak ajánlott versében a következő sorok olvashatók:

„Érdemes-e
vagy volt-e az,
nyelv-szikkadó szitalásban,
nyelv-száradó leválásban,
szó-halálban,
jön-e mindig új tavasz...

érdemes-e
meghallod-e
meghallják-e
kinek írni
kíván a szív
melege?”

S valóban, formálódik a válasz, az *Ötödik síp* című poémájában legyőzi a kételyeket: de a biztatás kívülről jön, otthonról, az öregapa, Major Gábor üzenetéből.

„fűjjad a sípot unokám
édes fiam
az apád-kovácsolta fém sípot
Illyés Gyula nevezte
ötödik sípot...

Az identitáskrizist és nyelvi elbizonytalanodást legyűri, legyőzi az a robusztus költői vehemencia, amivel Major-Zala birtokba veszi ezt az extraterritoriális gép-ember-világot, sőt, univerzumot. „Én nem szégyellem, jól érzem magam ebben a korban” – írja a *Fémember az áramkörben* című kötet előszavában. A Technika–mítosz mindent pótol, ami elveszett. Ennek a szinte gáttalan és korlátlan optimizmusnak szép hitvallása ugyanennek az előszónak a befejezése: „A szemünk előtt és bennünk felnyíló „hideg” űrt felmelegíteni, lakhatóvá tenni az újra tanult nyelv segítségével. Valóban, nem valami kisstílusú program!

Az „újra tanult nyelv” – a megújult költői nyelv, mely birtokba veheti a feltárulkozó világot.

Kriziseken át jut el az újratanult nyelv „mesterséges paradicsomából” ismét az anyanyelvig.

Anyanyelv című verse – igaz, évekkal később – már nem az identitás krízisnek, az identitás őrzésnek elementáris lírai dokumentuma.

„nyelv
húsz év óta
cipellek
oxigénpalack a hátamon...
szópalack a lelkemen..
édes anyanyelv
nélküled a felejtés
feledés”

Azonban az identitás-őrzés nem lehet öncélú. Előbb-utóbb számot kellett vetnie azzal, hogy költészete – mely több szempontból tabukat döntött – nem jut el az anyanyelvi közösséghez. Ennek a válság-tudatnak legmegrázóbb dokumentuma a *Leszámolás*. Már a címében is szakítást, elszakadást, megtagadást hordoz. Mottója pedig nyíltan megfogalmazza az elviselhetetlen ellentmondást – melyben sokáig jól érezte magát:

„Hazám a nyelv?
de ha nekem nincs hazám?
hazám: a Mindenhol
ahol emberek vannak
s a költészet – talán
otthonom”

Ekkor már érzi: ha fogalmaz – „magyarul idegenül” -, nem jut el mondatai értelme azokhoz, akiknek szánja. Bármilyen fájdalmas:

„kilúgozott jelentések lavinái zuhognak
védtelen szavainkra: a történelem vakolata”

Két nyelven beszélnek: vagy elbeszélnek egymás mellett a benti és kinti magyarok.

„Magyarul beszélünk egymáshoz
idegenül”.

Ennek az idegenségnek a tudata válik egyre nyomasztóbbá.

Ahogy az *Egy becehegyi vita margójára* című versben olvashatjuk:

„vendégmunkásként – ha tetszik – vendégeköltőként
félreállni a szavak zsidvására...”

vendégmunkásként vendégeköltőként
dugdosni sorsodat
a letargiába szakadt hazánk-temetőiben
a szégyen-halál procc sírkövei között”

„disszidensből hazánkfiává vedleni”

Nos, ezt a sajátos átváltozást még tovább bonyolítja a paradox felismerés:

„a költő,
aki elmenésében otthon marad
és érkezésében máris távozik”

Az extraterritorialitás – a se itt, se ott - már-már megszokott, elfogadott létállapottá válik: erről a *Helyzetjelentés Nyugatról* című ciklus ad kíméletlen láttelepet. „beszélj hát magadnak/hallgass magadnak” – szól az önvédelem imperatívusza. De ugyanakkor (át)látja a maga anakronisztikus mivoltát is: *Cowboysizmában huszárosan* nem nyerhet elfogadott helyet az otthoni (irodalmi) világban. A be nem illeszthetőség – a honi rubrikákba – számtalan jelét érzékeli – s csak tisztelni lehet érte: látja ennek a helyzetnek fonákságát, sőt, humorát is.

„hurrá
mi vagyunk a fenegyerekek
az Óperenciás tengeren is túl
ott ahol a kurtafarkú kismalac
malackodik”

Az *Emigráns Jeremiád* pedig valóságos kórképet ad erről a „talajtalan” (gyökértelen) létezmódról. Lehet-e élni – „elbizonytalanodva otthon-idegenben” – teszi fel a kérdést. S a válasz: „Éljen a zsákutca!” És nincs felmentés, mentség a(z) (ön)vád alól: ami a legnagyobb érték (lehetne), az is ellenére fordul:

„Jól bébaszott nekünk az ötvenhatos búcsú
nyeretlenek lettünk
messzi útjainkon se csacsink se apánk”

S tovább, sorolva: anyátlanok, nyelvtelenek, fészektelenek lettünk – írja, panaszolja ez a brutális jeremiáda. *Kegy vagy jog* című versében nem gyakorolható jogát, jogait kéri számon - egy hazán kívüli, hazán belül. Mindezt még a rendszer-változás előtt.

Amikor végre a „hazán belül” kerülhetett, szembe találta magát a számára elfogadhatatlan politikai változásokkal. Újabb, immár szellemi emigrációjának tragikus konzekvenciáit a *Magyaur himnusz, E(z) – ur-ópa* és a *Szerelmi vallomás* vonta le. („Megalázták népem, és borzasztó megalázottnak érzem magamat.” - írta az *Ez-ur-ópa* kötet utószavában.) Mondhatnám azt is, hogy a végsőkéig kitartó, makacs, elveit föl nem adó politikai emigráns volt, sokak szemében anakronisztikus figura, olykor maga is afféle újkori szélmalom ellen csatázó Don Quijoténak látta magát, de nem tudott ettől a végzetes szereptől szabadulni. (Végletesnek tűnő megállapításait mintha most igazolná az idő.) A *Hogy hívnak ember?* című kötete pedig a gyökerek, a tartozás-tudat megkötő-megtartó erejéről vall, ami nélkül légüres térbe kerül az egyén. Immár befutva a pokoljárás kegyetlen köreit: visszatért a kiindulóponttra.

S végül ez az ellentmondás – ez a se kint, se bent állapot, ez a soha haza nem érkezés, s ennek lehangoló tudomásulvétele – a Testamentum című (immár utolsó) kötetének utolsó verseiben kulminálódik. Politikai emigránsból – melyet makacs következetességével vállalt, számos kudarcából sem okulva – tudatosan a lét(ezés) emigránsává vált. Immár visszafordíthatatlanul. Rajtunk múlik, hogy művei – legjobb művei – ne váljanak ennek a tragikus emberi és költői pályának áldozatává.

